म. ग्र. सं. वाचनालय, ठाणे
विषय बा. बा.
दा.क्र. ९२५८

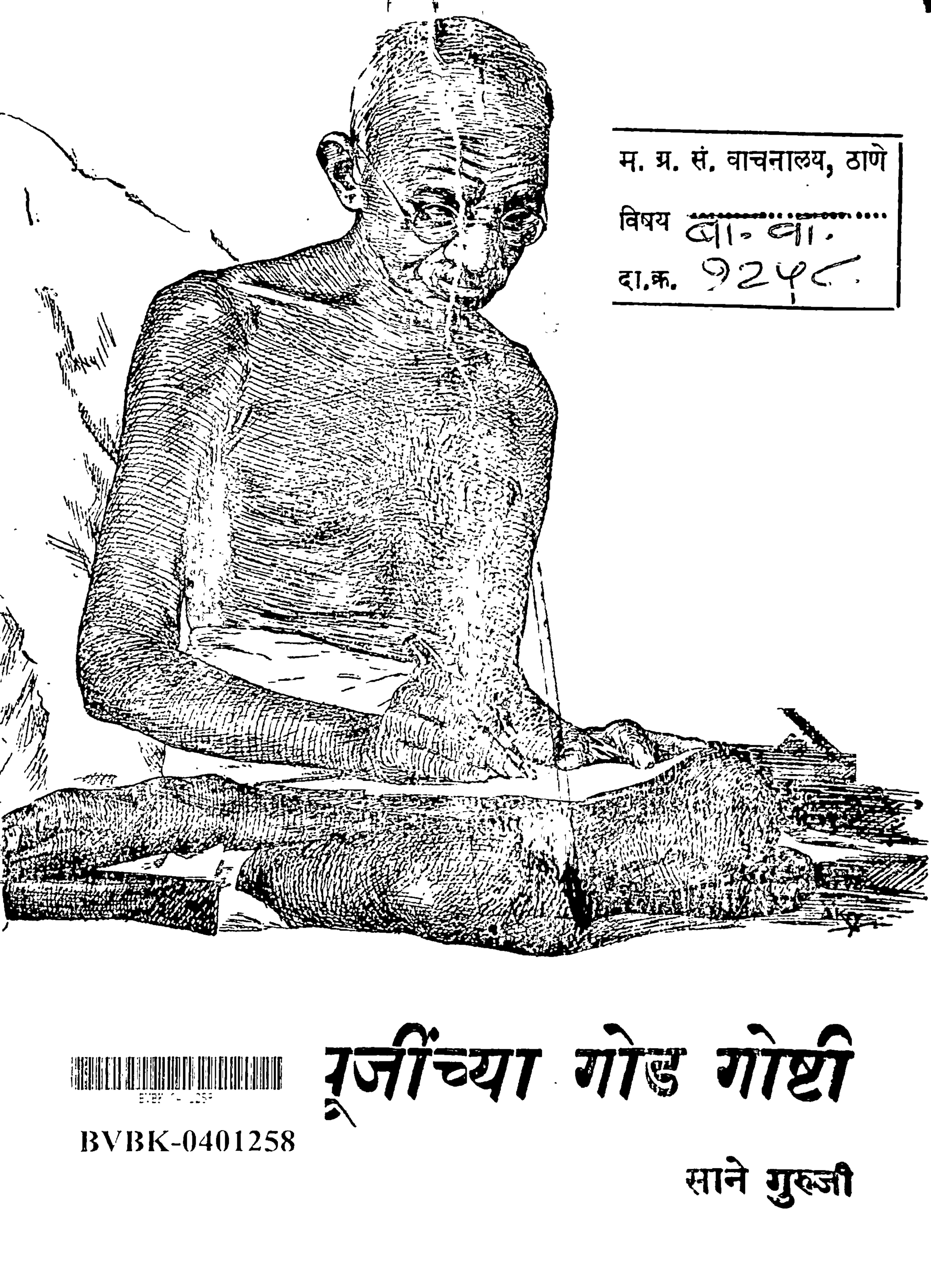

BVBK-0401258

बर्जिंच्या गोड गोष्टी

साने गुरुजी

बापूजींच्या गोड गोष्टी

भाग तिसरा

म. गं. ... ग्रंथालय शाला.
...
क्र. ... 1245 ... 2014.1.7
विषय बा:वा. ...

साने गुरुजी

पित्याला फार आशा होता.
...ी या. बापू फि...
...ला. सु...

BVBK-0401258

BVBK-0401258

साधना प्रकाशन
४३०–४३१ शनिवार पेठ : पुणे २

किंमत ५० पैसे

दोन शब्द

साने गुरुजींनी १९४८ साली मुंबईहून '**कर्तव्य**' हे सायंदैनिक सुरू केले होते. त्या दैनिकात गुरुजी नियमाने गांधीजींच्या जीवनातील वेचक प्रसंगांच्या कथा देत असत. त्या कथांच्या जोडीला आणखी भर घालून बापूजींच्या गोड गोष्टींचे हे सहा भाग गुरुजींनी तयार केले. या सहा भागांत मिळून १२२ गोष्टी दिलेल्या आहेत.

या गोड गोष्टी सांगताना जाणूनबुजून गुरुजींनी विषयानुक्रम किंवा कालानुक्रम ठेवला नव्हता. गांधीजींचे विविधरंगी, विविधगंधी मंगल दर्शन व्हावे या दृष्टीने या पुस्तकांची रचना करण्यात आली आहे. मुलांना विविधतेत मौज वाटते म्हणून ही अशी मोकळी रचना केलेली आहे.

सहाही भागांची पुनर्मुद्रणे काढण्याचे भाग्य '**साधना प्रकाशन**'ला लाभले : हा कथाविषय व कथालेखक यांचा महिमा आहे. गांधीजींच्या भक्तिप्रेमाने ओथंबलेल्या साने गुरुजींच्या भावप्रधान लेखणी[redacted] आहेत. ह्या छोटचा गो[redacted]भावनाच्या दृष्टीने भारी मोलाच्या आहेत.

पहिल्या आवृत्त्यांप्रमाणच ही पुनर्मुद्रणेही सर्वत्र जावोत.

— **प्रकाशक**

नववी आवृत्ती : जानेवारी १९६९ : © साधना ट्रस्ट

प्रकाशक **प्रभाकर सिद्ध**, साधना प्रकाशन, ४३०-४३१ शनिवार पेठ, पुणे २
मुद्रक **वि. ना. भंडारे**, स्वानंद मुद्रणालय, २०३ शनिवार पेठ, पुणे २

बापूजींच्या गोड गोष्टी

(हुसऱ्या भागावरून पुढे चालू)

३६

त्या वेळेस महात्माजी सेवाग्रामला आले होते. ते सकाळी संध्याकाळी फिरायला जात. एकदा एक श्रीमंत मारवाडी गांधीजींची भेट घेऊ इच्छित होता. त्याच्या मुलाचे नुकतेच लग्न झाले होते. मुलाला आणि सुनेला महात्माजींच्या पायावर डोके ठेवायला लावावे असे त्याच्या मनात होते. बापूजींचे मंगल आशीर्वाद वधूवरांस मिळावे म्हणून त्या पित्याला फार आशा होती.

"तुम्ही सकाळी या. बापू फिरायला जातात तेव्हा वाटेत भेटा. घेऊन या मुलाला, सुनेला." असे सांगण्यात आले.

"वाटेत नक्की भेटतील ? तुम्ही रागावणार तर नाही ना ?"

"आम्ही रागावलो तरी बापूजी थोडेच रागावणार आहेत ? सकाळी वाटेत भेटा."

तो श्रद्धावान मारवाडी गेला. सकाळ केव्हा होते याची तो वाट पाहात होता. सारी मंडळी लवकर उठली.

वधू-वर, वराचे मायबाप निघाले. महात्माजींच्या फिरायला जायच्या रस्त्यावर वाट पाहात ती सारी मंडळी उभी होती.

पक्ष्यांची किलबिल सुरू झाली. सृष्टी प्रसन्न होती आणि तिकडून महात्माजींच्या मुक्त हास्याचा मंगल आवाज आला. आले, महात्माजी आले. भारताचे परब्रह्म चालत येत होते.

"पाया पडा. महात्माजींच्या पाया पडा." मारवाडी बोलला.

वधूवरांनी त्या पवित्र चरणांवर मस्तक ठेवले. महात्माजींनी प्रेमाने त्यांना उठविले. क्षणभर बापू गंभीर होते. का बरे ?

त्या वधूच्या मुखावर घुंगट होता. बुरखा होता. ती गुलामगिरी बापूंना कशी सहन होणार? डोळे असून आंधळे होणे. पावित्र्य मोकळेपणातच फुलते. बापूजींनी त्या मुलीच्या मुखावरचा घुंगट दूर केला. ते त्या मुलीच्या सासऱ्यास म्हणाले, "मी हा पडदा दूर केला आहे. या मुलींचे मुखमंडल असं नेहमी मोकळं ठेवा. पुन्हा हा घुंगट तोंडावर नको."

"आपली आज्ञा. आपल्या आज्ञेविरुद्ध आम्ही नाही. तुमचा आशीर्वाद असो." सासरा म्हणाला.

"जे चांगले आहे त्याला प्रभूचा आशीर्वाद नेहमी असतोच." असे म्हणून त्या वधूवरांच्या मस्तकावर मंगल

हात ठेवून महात्माजी वेगाने फिरावयास निघून गेले.

भारताला मुक्त करणारा महात्मा भारतातील सर्वांच्या जीवनात खरे स्वातंत्र्य आणू इच्छित होता. किती तरी जणांच्या जीवनात बापूंनी अशी क्रान्ती केली असेल ! जगाला तो सारा इतिहास कोण सांगणार ? बापूंसारखा क्रान्तिकारक झाला नाही.

• • •

१७

महात्माजी देशातील दरिद्रनारायणाला पोटभर अन्न कसे देता येईल या चिंतेत असत. या देशात कोटयवधी लोक. त्यांना घरीच कोणता धंदा देऊ, कोणते काम देऊ ? विचार करता करता त्यांना चरका भगवानाचे दर्शन झाले. त्यांचे पुतणे श्री. सगनलाल यांनी सर्वत्र हिंडून गांधी-जींना चरका आणून दिला. देशात पुन्हा चरक्याचे गूं गूं सर्वत्र सुरू झाल्याशिवाय तरणोपाय नाही अशी त्यांची खात्री झाली. लोकांना या क्षणी दोन घास मिळू देत. या क्षणी आणा– दोन आणे मिळू देत. पावसाचे थेंब पडताच जमीन हिरवीगार दिसते, त्याप्रमाणे चरका थोडे थोडे देत गेला तरी संसारात थोडा रस येईल, असे त्यांना वाटले आणि चरका, खादी यांचा प्रचार सुरू झाला. ओरिसात इतकी गरिबी की खरोखरच चरक्यावर गरिबांना दोन आणे जेव्हा मिळू लागले तेव्हा त्यांचे डोळे कृतज्ञतेने भरून

आले. चरक्याने राष्ट्रात कोठे किती आशा उत्पन्न केली ते आपणास कळणार नाही. चरक्याचे इतर उपयोग आहेतच. आपण काततो म्हणजे श्रमाची प्रतिष्ठा करतो. आपण अमणाऱ्या जलतेशी जोडले जातो. मनातही निर्मलता येते. एकाग्रता होते. एक शांत आनंद वाटतो.

कर्नाटकात गांधी सेवासंघाचे हुबली गावी अधिवेशन होते. त्या ठिकाणी महात्माजी म्हणाले : " माझ्या देवाचं नाव मी चरका ठेवलं आहे. " थोर उद्गार, थोर श्रद्धा. देवाची अनंत नावे आहेत. चरका अन्न देतो. आधार देतो. चरका स्वाभिमान शिकवतो. म्हणून चरका देव. आधार देणारी जणू देवता. आणि महात्माजी या देवाचे महान उपासक.

एकदा बोलता बोलता गांधीजी म्हणाले, " या चरक्याच्या आसक्तीत मी गुंतून तर नाही ना जाणार ? मरताना ओठांवर रामनाम येण्याऐवजी चरका चरका असं तर नाही ना येणार ?" जवळ जमनालालजी होते. ते म्हणाले, " बापू, चिंता करू नका. चरक्याची काळजी नका करू. त्याला जनता मरू देणार नाही. "

महात्माजींना स्मरून आपण रोज थोडे कातले तर किती छान होईल ? पू. विनोबाजी म्हणाले, " महात्माजींची मूर्ती खादीत आहे. खरं आहे, नाही ? "

• • •

३८

गांधीजी तिसऱ्या वर्गानेच नेहमी प्रवास करीत. गरिबांच्या जीवनाशी ते एकरूप झालेले. त्यांना या वर्गाने जाताना अनेक अनुभवही येत. गांधीजींची नम्रता, निरहंकारता अशा वेळेस सुंदर रीतीने प्रकट होई.

एकदा बापूजी तिसऱ्या वर्गाने असेच जात होते. एका स्टेशनावर खूप गर्दी होती. गांधीजी या गाडीने जात आहेत, अशी वार्ता तेथे नव्हती. नाही तर दर्शन घ्यायला हजारो लोक आले असते. 'महात्मा गांधी की जय' या जयघोषाने सारा भाग दुमदुमून गेला असता, परंतु आज तसे जयघोष नव्हते. गाडी स्टेशनावर फार थोडा वेळ थांबणार होती. ते पहा एक गृहस्थ. त्यांचे सामान किती! कोणी शेठजी आहेत की काय? स्वतः आत जाण्याआधी ते सामानाला आधी आत टाकत होते. गाडी सुटली. हमालाचा हमालीसाठी तगादा. शेठजी घाईत चढू लागले. पडणारच होते. हमालाने शेठजीचा देह कसाबसा आत लोटला. पडता पडता शेठजी वाचले. ते आत सामानावर बसले. जिवात जीव आल्यावर त्यांनी सामान जरा नीट लावले.

पुढचे मोठे स्टेशन आले. तेथे हजारो लोक बापूजींच्या दर्शनार्थ जमलेले. जयघोषांनी दशदिशा भरल्या. महात्माजींनी सर्वांना दर्शन दिले. "हरिजन के वास्ते" म्हणून हात पुढे केला. लोकांनी जवळ होते ते दिले. पुन्हा गाडी

सुरू झाली. महादेवभाई व इतर पैसे मोजू लागले.

शेठलींच्या लक्षात आले की, महात्माजी ज्या डब्यात आहेत त्या डब्यात आपण चढलो आणि म्हणूनच पडता पडता वाचलो. महात्माजींची कृपा. त्या शेठजीचे अंत-करण कृतज्ञतेने भरून आले. ते हळूच उठले. भीतभीत गांधीजींच्याजवळ गेले. थरथरत उभे राहिले. त्यांनी गांधीजींचे पाय धरले.

"हे काय ? काय झालं ? काय हवं ?" गांधीजींनी विचारले.

"महाराज, आपण या डब्यात होतात. मला माहीतही नव्हतं. मी मागच्या स्टेशनवर चढताना पडत होतो. परंतु वाचलो. आपली कृपा."

"मी या डब्यात होतो म्हणून तुम्ही पडत होतात; वाच-लेत ईश्वराच्या कृपेनं." महात्माजी गंभीरपणाने म्हणाले.

३९

पुण्याला १९३२ मध्ये हरिजनांना स्पृश्य हिंदूंपासून कायद्याने कायमचे अलग करू नये म्हणून महात्माजींनी उपवास सुरू केला. मग पुणे करार झाला. पुढे तुरुंगातून हरिजनांसाठी हरिजन वर्तमानपत्रात लिहिण्याची त्यांनी परवानगी मागितली. ती मिळेना म्हणून त्यांनी उपवास सुरू केला. त्यांना सोडून देण्यात आले. परंतु ते कायदेभंग

करायला निघाले. कारण लढा सुरू असताना ते बाहेर कसे राहणार ? सरकारने पुन्हा पकडले. पुन्हा लिहिण्यासाठी परवानगी. पुन्हा उपवास. सरकार तर दुराग्रही, हट्टी, एक प्रकारे निर्लज्ज. शेवटी महात्माजींनीच, सरकारने बाहेर सोडल्यावर जाहीर केले की, " वर्षभर मी तुरुंगातच आहे असं समजेन. इतर राजकीय कार्य करणार नाही. हरिजनांचंच काम करीन." आधी एकवीस दिवसांचा तेथे पर्णकुटीत त्यांनी उपवास केला आणि नंतर ते हिंदुस्थानच्या दौऱ्यावर निघाले. तोच त्यांचा प्रसिद्ध अस्पृश्यतानिवारणाचा दौरा होय. दौरा मध्यप्रांतातून सुरू झाला. मध्यप्रांताचे सिंह बॅ. अभ्यंकर त्यांच्याबरोबर होते.

आज नागपूरला सभा होती. लाखो लोक जमले होते. महात्माजींना थैली अर्पण करण्यात आली. त्या वेळेस बॅ. अभ्यंकरांच्या पत्नीने अंगावरचे दागिने दिले.

" बापू, हे शेवटचे दागिने. माझ्या पत्नीजवळ आता दागिना उरला नाही. " अभ्यंकर म्हणाले.

" ठीक. परंतु तुम्हांला अजून जेवण मिळण्याची तर चिन्ता नाही ना ? अभ्यंकरांना जेवणही मिळणं कठीण झालं आहे असं ऐकेन त्या दिवशी मी आनंदानं नाचेन. " गांधीजी म्हणाले.

बापूजींचे ज्यांच्यावर प्रेम असे त्यांच्यापासून ते जास्तीत जास्त त्यागाची अपेक्षा करीत.

9258 दि० 20/5/87

४०

नागपूर प्रांतातील महात्माजींचा अस्पृश्य-निवारणाचा दौरा सुरू होता. एकदा काय झाले, महात्माजींचा हात पुसण्याचा रुमाल कामाच्या गर्दीत धावपळीत कोठे तरी मागील मुक्कामी राहिला. वाळत घातलेला बहुधा राहिला. महात्माजींना रुमाल हवा होता. त्यांनी महादेवभाईंना विचारले. ते म्हणाले : " आणतो शोधून. " महादेवभाईंनी सारे शोधले. रुमाल सापडेना. हरवला म्हणून बापूजींना जाऊन कोणी सांगायचे ? शेवटी महादेवभाई येऊन म्हणाले :

" बापू, रुमाल मागें राहिला. कोठे तरी हरवला बहुधा. मी दुसरा आणून देतो. "

थोडा वेळ बापू काही बोलले नाहीत. नंतर म्हणाले :

" तो किती दिवस गेला असता ? "

" आणखी चार महिने जाता. "

" तर मग चार महिने मी रुमालाशिवाय काढीन. चुकीचं प्रायश्चित्त. नंतर दुसरा रुमाल. "

महादेवभाई काय बोलणार ?

• • •

४१

ही दिल्लीची गोष्ट. बिर्लाभवनात गांधीजी उतरले होते.

ते स्नानगृहात गेले. श्री. बिर्लाशेठ नुकतेच आंघोळ करून गेले होते. त्यांचा धोतराचा बोळा तेथेच पडलेला होता. बापूंनी ते धोतर स्वच्छ धुतले, नंतर स्नान करून स्वतःचा पंचा धुवून बाहेर आले आणि पंचा वाळत घालून बिर्लाशेठजींचे धोतरही झटकून वाळत घालीत होते. इतक्यात शेठजी आले. ते एकदम धोतर हिसकून घेऊन म्हणाले :

"बापू, हे काय?"

"तिथंच पडलं होतं; कोणाचा पायबिय पडायचा स्वच्छ धोतरावर. धुतलं, त्यात काय बिघडलं? स्वच्छतेच्या कामाहून अधिक थोर काम तरी कोणतं?"

• • •

४२

मद्रास प्रांतातील हरिजन दौरा सुरू होता. एका स्टेशनाजवळ खाण्याची व्यवस्था करण्यात आली होती. बापूंना वाटले की, येथे शेळीचे दूध वगैरे कोठून असणार ? परंतु त्यांनी आधी विचारले नाही. जेवणाची वेळ झाली. तिकडे जयजयकार होत होता. बापू पानावर बसले. मीराबेन बसल्या. इतर मंडळी बसली. बापूंचे जेवण संपत आले. मीराबेन कोबीचीच उकडलेली भाजी खात. बापू उठणार इतक्यात यजमानीणबाई आली आणि ती म्हणाली :

"महात्माजी, थांबा, हे शेळीचं दूध आणलं आहे."

"शेळीचं ?"

"हो; चार दिवसांपासून एक शेळी मुद्दाम आणली. तिला चांगलं चांगलं खायला घातलं. गाजरं वगैरे. दूध गोड यावं म्हणून. हे दूध सात पदरांतून गाळलं आहे. वाफेवर तापवलं आहे. घ्या."

"परंतु माझं पोट तर भरलं."

"असं नका करू."

"मीराबेनना द्या."

"बापू, माझंही पोट भरलं आहे."

गांधीजींनी मीराबेनना खूण केली. यांना किती वाईट वाटेल, असा भाव त्यांच्या दृष्टीत होता.

"बरं, आणा." मीराबेन म्हणाल्या.

"घ्या. तुम्ही तरी घ्या. ते महात्माजींनाच पोचेल. तुम्ही सारी एकच."

मीराबेननी पेला रिकामा केला. मंदस्मित करीत म्हणाल्या,

"बापू, खरंच अमृतासारखं होतं ते दूध."

"तुझ्या नशिबी होतं, माझ्या नव्हतं." बापू मोठ्याने हसून म्हणाले.

सर्वांना आनंद झाला.

• • •

४३

गेल्या खेपेस गांधीजी आगाखान पॅलेसमध्ये होते तेव्हा त्यांच्याबरोबर त्यांच्या परिवारातील मंडळीसुद्धा होती. सरोजिनी नायडूसुद्धा होत्या. आगाखान पॅलेसभोवती होते एक मोठे आवार. तेथेच सायंकाळी बापू फिरत. सुरुवातीच्या काही दिवसांत सकाळ–संध्याकाळ या आवारात फिरणे हीच या मंडळींची करमणूक असे.

काही दिवस लोटल्यानंतर सरकारने या मंडळींची आवारात खेळण्याची सोय करून दिली. बॅडमिंटनचा खेळ या मंडळीला फार आवडे. सरोजिनीदेवींचा तर हा खेळ खास आवडीचा.

खेळाचे सामान आले. खेळासाठी लागणारे खास पटांगण चापून चोपून तयार करण्यात आले. सगळी तयारी झाल्यावर सरोजिनीबाई खेळायला पटांगणात उतरल्या. गांधीजी आपले नेहमीचे व्रत पार पाडीत होते. पॅलेसच्या व्हरांड्यात सूत कातत होते. त्यांची दृष्टी सरोजिनीकडे गेली. ते म्हणाले :

"काय सरोजिनी, एकदीच खेळतेस ? मला घेणार का खेळात ?"

त्या म्हणाल्या : "बापू, मी काय, वाटेल तेव्हा घेईन. पण तुम्हांला खेळायची माहिती असेल तर ना ?"

बापू म्हणाले : " वा, त्यात काय झालं ? तू खेळशील तसं पाहून मी खेळेन." आणि बापू खरोखरीच खेळायला खाली उतरले. आपल्या पाठीमागे राष्ट्रात काय चालले आहे याची सदैव चिंता करणारा तो महापुरुष खेळायला निघाला. आदल्याच दिवशी या राजकारणी महापुरुषाने एखादे महत्त्वाचे पत्र व्हाइसरॉयला लिहिले असेल– आणि आज तो सर्व चिंता, यातायात विसरून खेळात रमणार होता.

बापू येताच सरोजिनीबाईंनी खेळण्यासाठी फूल हातात घेतले, तो काय, बापू डाव्या हातात रॅकेट घेऊन खेळायच्या पवित्र्यात उभे! सरोजिनीबाई खदाखदा हसू लागल्या. म्हणाल्या, " बापू, रॅकेट कुठल्या हातात घ्यायची ते माहीत नाही आणि खेळायला निघालात ! "

बापू म्हणाले : " माझं काय चुकलं ? तू डाव्या हातात रॅकेट धरलीस. मीही धरली. तू करशील तसं मी करणार."

तेव्हा कोठे सरोजिनींच्या ध्यानात आले. त्या म्हणाल्या :

" माझा उजवा हात दुखतो म्हणून मी डाव्या हातानं खेळत आहे. तुम्ही आपले उजव्याच हातानं खेळा कसे. " महात्माजींनी हात बदलला. फूल इकडून तिकडे उडू लागले. इतक्यात सरोजिनीबाई खेळायच्या थांबल्या. " हे काय बापू ? पुन्हा डावखोरे खेळता ?" खरेच; बापू पुन्हा डाव्या हाताने खेळत होते. ते म्हणाले : " होय, मी आपला

डाव्याच हातानं खेळतो कसा. नाही तर मी जिंकल्यावर म्हणायचीस उजव्या हातानं खेळत होता, म्हणून तुम्ही जिंकलंत !"

गांधीजींचा विनोद ऐकून खेळ पाहायला जमलेली सगळीच मंडळी हसू लागली आणि खेळ पुढे सुरू झाला.

राष्ट्राची नि मानवतेची चिंता वाहणारा महापुरुष अनेक वेळा खेळात– विनोदात मग्न झालेला दिसायचा. पाऊणशे वर्षांच्या या वृद्धात पंचविशीतील तरुणाचा खेळण्याचा उत्साहही अनेक प्रसंगी दिसत असे.

● ● ●

४४

गांधीजी जी व्रते घेत ती काहीही झाले तरी सोडीत नसत. आपल्या परिवारातील मंडळींनाही अशाच प्रकारची शिकवण त्यांनी दिली होती. गांधीजींनी अनेक व्रतांचा स्वीकार केला होता. परंतु सूतकताईच्या व्रतावर त्यांचे विशेष प्रेम होते. कितीही काम असो, बडया मंडळींच्या गाठीभेटी असोत, काँग्रेसच्या सभा असोत, चर्चा असो, ते रोज काही ठराविक वेळ सूत कातल्याशिवाय राहात नसत. हेच व्रत आश्रमातील अनेक व्यक्तीही पाळत असत.

एकदा गांधीजी प्रवासाला निघाले होते. बराच लांबचा प्रवास होता. बरोबर इतर मंडळीसुद्धा होती. वेळ सापड-

ताच गांधीजींनी आपली चरक्याची पेटी उघडली. तो काय, आत कापसाचे पेळू नाहीत. गांधीजी पेळू घेण्यासच विसरले होते. त्यांनी महादेवभाईंना हाक मारली व ते म्हणाले : " अरे महादेव, मी सेवाग्रामहून निघताना पेळू घ्यायला विसरलो रे. तुझ्यातले थोडेसे देशील का ?"

महादेवभाई बराच वेळ काही बोलत ना. गांधीजी पुन्हा म्हणाले : " देतोस ना महादेव ?" तेव्हा महादेवभाई म्हणाले : " बापू, मी रोज सूत काततो. पण आज चरका घ्यायला विसरलो मी. " महादेवभाई मान खाली घालून उभे होते. बापूंच्या डोळ्याला डोळा देण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात नव्हते. नंतर गांधीजींनी दुसऱ्या एका व्यक्ती-जवळ पेळू मागितले. पण तिच्याकडून तोच जबाब आला.

गांधीजी गंभीर झाले. अंतर्मुख झाले, कसल्या तरी गंभीर विचारात मग्न झाले. लागलीच त्यांनी पुढील 'हरिजन'मध्ये एक लेख प्रसिद्ध केला. लेखात त्यांनी लिहिले होते : " मिठानंच आपला खारटपणा सोडून दिला तर त्याचा अळणीपणा घालवायचा कोणी?"—खरेच, ज्या व्यक्तींना सूतकताईचा प्रसार करावयाचा त्यांनीच आपल्या व्रताकडे दुर्लक्ष केले तर त्यांना व्रत-पालन शिकवायचे कोणी?

सामान्य व्यक्तीत आपल्या हातून झालेल्या चुका कबूल करण्याचे धैर्य नसते. पण गांधीजी आपल्या चुका ताबडतोब जगासमोर उघड रीतीने मांडीत. आत्मशुद्धीचा तो एक

प्रकार आहे असे ते मानीत असत.

ते आपल्या एका लेखात म्हणाले होते : " आपली चूक कबूल करण्यात जर माणसाला शरम वाटत असेल, तर ती चूक सुधारात करण्यातच त्याला शतपट शरम वाटली पाहिजे."

• • •

४५

गांधीजी सेवाग्रामच्या आश्रमात असतानाची गोष्ट आहे. आश्रमातील जेवण फारच साधे असे. निरनिराळ्या प्रकारचे चविष्ट अन्न करण्याचे ते टाळीत. साधेच अन्न परंतु भूक लागेल तेव्हा भरपूर खाल्ल्याने माणसाची प्रकृती उत्तम राहते असे ते समजत असत. शिवाय आश्रमात अस्वाद-व्रत सर्व आश्रमवासी पाळीत असत.

अस्वाद म्हणजे स्वतःच्या चवीचे चोचले न पुरवता अन्न सेवन करणे. जेवण साधे असे. परंतु सर्वांना मनसोक्त जेवण्यास मुभा असे. गांधीजी वेळ असल्यास सर्वांना स्वतः वाढीत. कोणी कमी जेवल्यास ते त्याच्या प्रकृतीची चौकशी करीत. विचारपूस करीत. सर्वांमध्ये आनंद, समाधान, संतोष पसरवण्याचा प्रयत्न करीत.

एकदा एक अमेरिकन पत्र-पंडित लुई फिशर सेवाग्रामच्या आश्रमात त्यांची मुलाखत घ्यायला आले होते. त्यांचा आठ-

वडाभर मुक्काम होता. एकदा दुपारी ते गांधीजींबरोबर जेवण्यास बसले. गांधीजी आश्रमात अस्वाद-व्रताचा प्रचार करीत असत, पण परक्या पाहुण्यावर जबरदस्ती करीत नसत. शक्य तितकी त्यांची चव सांभाळायचा प्रयत्न करीत असत. त्या दिवशी त्यांनी फिशरना जेवणाबरोबर आंबा खायला दिला होता. त्यांना तो फार आवडला.

जेवता जेवता फिशर गांधीजींना विनोदाने म्हणाले : "गांधीजी तुम्ही या लोकांना साधं अन्न देता. त्यांना चव मारायला का शिकवता ? तुम्ही अहिंसेचे पुरस्कर्ते, आणि मारायला शिकवता हे कसं?"

त्यांची कोटी गांधीजींच्या लक्षात आली. पण ते सवाई विनोदी ! ते उत्तरले : "होय फिशरसाहेब, जर जगानं चव मारण्यापर्यंतच आपल्या हिंसेची मजल नेली तर मी सबंध जगाला तसं करण्याची मुभा देईन."

आणि मग सबंध पंगत हसू लागली.

गांधीजी अशा रीतीने बोलताना विनोद करीत असत. त्यामुळे गंभीर चर्चा चालू असतानासुद्धा मजेचे वातावरण अनेक वेळा निर्माण होई.

"माझ्या जीवनात विनोद नसता तर ते मला कधीच नीरस वाटलं असतं." असे गांधीजी एकदा म्हणाले होते.

• • •

४६

आज मी तुम्हांला जी गोष्ट सांगणार आहे, ती अगदी अलीकडील आहे. गांधीजी १९४२ च्या लढ्यात पुण्याला आगाखान पॅलेसमध्ये होते ना, तेव्हाची.

बापूजी तुरुंगातही आपला वेळ फुकट दवडीत नसत. वाचन, लेखन, सूतकताई,—सर्व काही ठरल्याप्रमाणे चालायचे. त्यातच एखादी नवीन भाषा शिकणे, एखाद्या नवीन ग्रंथकाराची ओळख करून घेणे असे चाले. जवाहरलालजी, आझाद, राजेन्द्रप्रसाद हे सर्व पुढारीसुद्धा तुरुंगवासाचा असाच फायदा करून घेत. जवाहरलालजींनी तर आपले सर्व मोठमोठे ग्रंथ तुरुंगातच लिहिले आहेत.

त्या दिवशी गांधीजींचा वाढदिवस होता. लढ्याच्या त्या दिवसांत बाहेर देशात सर्व जनता तो दिवस गंभीरपणे साजरा करीत होती. तिकडे सरोजिनीदेवी, डॉ. सुशीला नायर वगैरेंनी नवीनच टूम काढली. त्या म्हणाल्या: "बापू, आज सर्व काम बंद! तुमचा वाढदिवस आज." बापू म्हणाले: "सबंध दिवस नाही काम बंद करायचं. फक्त दुपारी थोडा वेळ." ठरले. दुपारी गांधीजींच्या परिवारातील मंडळींनी नवीनच खेळ काढला.

असे ठरले की, जगातील थोर विचारवंतांची भाषणे व लेख काढायचे व आळीपाळीने प्रत्येकाने त्या विचारवंताचे

नाव ओळखावयाचे. इतरांच्या पाळ्या झाल्या. गांधीजींची आली. त्यांना उतारे वाचून दाखविण्यात आले.

"बापू, ओळखा पाहू हे उतारे कोणाचे आहेत ते." सर्व ओरडले.

बापूंनी थोडा वेळ विचार केला नि म्हणाले : "पहिला थोरोचा, दुसरा रोमां रोलाँ यांचा, आणि तिसरा इमर्सनचा किंवा कार्लाइलचा."

सर्वजण ओरडले : "चूक, एकदम चूक."

आणि सग त्यांच्यापैकी एकजण म्हणाली : "बापू, हे सर्व उतारे एकाच व्यक्तीचे आहेत. त्या व्यक्तीचं नाव आहे मोहनदास करमचंद गांधी !" बापू हसू लागले. सगळीच हसू लागली. नकळतपणे गांधीजींनी स्वत:ला थोर विचारवंतांच्या मालिकेत स्वत:च बसविले होते.

एरव्ही विनय आड आला असता. पण आज विनयानेच गांधीजींना चकवले होते.

• • •

४७

गांधीजींपासून जे जे गुण आपल्यापैकी प्रत्येकाने उचलले पाहिजेत त्यांपैकी एक म्हणजे काटकसर. गांधीजी आपल्या नित्याच्या जीवनात काटकसरीवर फार कटाक्ष ठेवीत

असत. कोणतीही वस्तू गरजेपेक्षा अधिक वापरणे म्हणजे ते गुन्हा समजत असत. तसे करणे म्हणजे चोरी करण्यासारखे आहे असे ते मानीत असत. आपल्याला गरज आहे त्यापेक्षा कोणतीही वस्तू अधिक वापरणे म्हणजे दुसऱ्याला ती न वापरू देणे,--म्हणजेच चोरी करणे.

गांधीजी सेवाग्रामला होते तेव्हाची गोष्ट आहे. त्यांच्या आश्रमात अनेक पाहुणे– कोणी भेटायला, कोणी मुलाखती घ्यायला, कोणी चर्चा करायला– येत असत. गांधीजींना काही लिहून द्यायचे झाले, किंवा कोणाला चिठ्ठीचपाटी पाठवायची झाली तर त्यांना बारीकसारीक कागद लागत. अशा वेळी चांगले कागद न घेता ते फुकट गेलेले कागदाचे तुकडे वापरीत असत.

सरकारी पत्रके येत. त्यांच्या चारी बाजूंना भरपूर जागा सोडलेली असे. बाजूचे हे कोरे कागदाचे कपटे कापून गांधीजी वापरीत असत.

एकदा बरीच आश्रमवासी मंडळी होती. गांधीजींनी समोर पडलेली कात्री घेतली नि त्यांनी कोरे कपटे कापून घ्यायला सुरुवात केली. पण त्यांना हे काम नीटसे जमेना. जवळच बसलेला एक आश्रमवासी म्हणाला : " बापू, आणा ती कात्री इकडे. तुम्हांला नाही ते काम जमत. मला सवय आहे. "

गांधीजी म्हणाले : " नाही जमत म्हणजे काय ? प्रयत्न

करणं तर माझ्या हाती आहे." आणि गांधीजींनी काम पुढे सुरू केले. काही केल्या त्यांना व्यवस्थित कापता येईना. पण त्यांनी धडपडत का होईना काम पुरे केले.

काम तितकेसे साधले नाही. पण पूर्ण तर झालेच.

बापूजी काही बाबतींत फार हट्टी होते. अमूक एक गोष्ट येत नाही, हे त्यांना खपत नसे. काम उत्तम करण्याचा प्रयत्न प्रामाणिकपणे करणे हे प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे असे ते समजत.

• •

४८

गांधीजी तिथळ येथे राहात होते. त्यांचा तेथे मुक्काम असता बोर्डी येथील गोखले-शिक्षणसंस्थेतील एक शिक्षक तेथे गेले होते. त्यांचे नाव श्री. ग. म. मळेकर. गांधीजींची व त्यांची चांगलीच गट्टी जमली. कारण, गांधीजी हे नामदार गोखल्यांना गुरुस्थानी मानीत असत. हे शिक्षक ३–४ दिवसच बापूजींच्या सहवासात होते. परत येण्यास निघते वेळी ते शिक्षक बापूजींस म्हणाले : " बापूजी, तुम्ही एकदा बोर्डीस या. काका (काकासाहेब कालेलकर) पण २–४ महिने तिथं प्रकृतिस्वास्थ्यासाठी आले होते व त्यांची प्रकृती

पण बोर्डीस निसर्गरम्य वातावरणात चांगलीच सुधारली होती." बापूजी म्हणाले : "बरं तर. मी आजारी पडलो की बोर्डीस जरूर येईल." त्या शिक्षकांना फार वाईट वाटले. ते म्हणाले : "बोर्डीस येण्यासाठी आजारी पडू नका. आपण चांगले असतानाच यावं." बापूजी म्हणाले : "येईन. पण एका अटीवर. तुम्ही ज्या गावात राहता त्या गावात १०० कुटुंबं खादीधारी व १०० अशी कुटुंबं की जी एक हरिजन घरात बाळगतील अशी बनवा व मग मी बोर्डीस अवश्य येईन." ते शिक्षक काहीच बोलले नाहीत. सामान्य व्यक्तीकडून पण काही तरी उपयुक्त काम करून घेण्याची असामान्य कला बापूजींत पूर्णत्वाने होती.

ते शिक्षक बापूजींची अट पुरी करू शकले नाहीत. बापूजींचे अत्यंत आवडते असे हरिजन कार्य, त्याला मात्र ते प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीने खूप मदत करीत असतात. पण गांधीजींनी दिलेला शब्द त्यांनी मृत्यूनंतरही पाळला. रक्षेच्या रूपाने गांधीजी बोर्डीस आले व त्यांनी त्या शिक्षकास दिलेला शब्द पाळला.

दिलेला शब्द प्राणापलीकडे पाळणे यातच सर्व शील साठविलेले असते. बापूजींची अशी अत्यंत थोर शिकवण असे.

• • •

४९

महात्माजींचे जीवन हेतूमय होते. जे जे जीवनोपयोगी त्याची त्याची त्यांनी उपासना केली. ते यंत्रविरोधी नव्हते. ते कितीदा म्हणाले : " शिवण्याच्या यंत्राचा ज्यानं शोध लावला त्याचे किती उपकार ! "

ते म्हणाले : " मलाही विजेची शक्ती हवी आहे. ती झोपडीत मला नेता आली आणि तेथील ग्रामोद्योगांना लावता आली तर सुंदर होईल ! " उपकारक यंत्र त्यांना हवे होते.

साबरमती आश्रमात महात्माजी राहात असत त्या वेळची ही गोष्ट आहे. महात्माजी आश्रमातून अहमदाबाद शहरात काही तरी महत्त्वाच्या कामासाठी गेलेले होते. परंतु दुसऱ्या एका ठिकाणी त्यांना सभेला जायचे होते. गावातील कामात बराच वेळ गेला. ते त्या कामात व्यग्र होते. झपझप पावले टाकीत तो निर्भय पुरुष, तो कर्मयोगी येत होता. इतक्यात तिकडून आश्रमातले कोणी तरी सायकलवरून येत होते. महात्माजींना बघताच तो सायकलस्वार उतरला.

" कुठं चाललास ? " महात्माजींनी विचारले.

" बापू, तुम्हांला त्या सभेला जायचं आहे. दहा मिनिटंच राहिली. मी तुम्हांला आठवण देण्यासाठी येत होतो.

नाही तर मागून म्हणाला असता की मला कळवलं का नाही ?"

"ती सभा आजच्च ठरली वाटतं ?"

"हो, आणि वेळही होत आली."

"दे तर तुझी सायकल."

"तुम्ही सायकलवर जाणार ? पडाल हो. शहरात गर्दी असते बापू."

"जे मी आफ्रिकेत शिकलो ते विसरण्यासाठी नाही. सायकलवर सर्वांना बसायला आलं पाहिजे. आण, वेळ नको दवडू."

असे म्हणून बापू सायकलवर बसले आणि वेगाने गेले. आश्रमवासी पाहात राहिला. सायकलवर बसलेली बापूंची मूर्ती डोळ्यांसमोर आणून गंमत वाटते, नाही.

• • •

५०

महापुरुष सत्यव्रत असतात. जो शब्द दिला तो ते पाळतात, म्हणून रामचंद्राला आपण एकवचनी मानतो.

रघुकुल रीती सदा चलि आयि
प्राण जाय पर वचन न जाई ॥

प्राण गेला तरी दिलेले वचन जाणार नाही असा रघुकुलाचा महिमा होता. श्रीरामकृष्ण परमहंस तोंडातून जो

शब्द बाहेर पडला तो सत्य धरीत. समजा, कोणी 'दूध घ्या' म्हटले आणि तोंडांतून 'नको' शब्द बाहेर पडला तर रामकृष्ण परमहंस मग दूध घेत नसत. जो शब्द बाहेर पडला त्याची का फसवणूक करावयाची? तो का वाया घालवायचा? महात्मे अशा तीव्रतेने सत्याची उपासना करतात. महात्माजींचेही असेच असे. कलकत्त्याचे 'मॉडर्न रिव्हयू' मासिक जगप्रसिद्ध आहे. त्याचे संपादक रामानंद चटर्जी आता जिवंत नाहीत. परंतु ते होते त्या वेळची गोष्ट आहे. १९३० सालच्या आधीचा प्रसंग. रामानंदांनी महात्माजींना मासिकासाठी लेख लिहायला सांगितले होते.

"मला वेळ केव्हा होणार?" बापू म्हणाले.

"चार ओळी तरी पाठवा."

"बरं, केव्हा तरी पाठवीन."

महात्माजींच्या शिरावर राष्ट्राचा संसार. लाहोरची काँग्रेस झाली. स्वातंत्र्याचा ठराव झाला. महात्माजींनी व्हाइसरॉयांकडे त्या ऐतिहासिक अकरा मागण्या केल्या. सरकारचा नकार आला. स्वातंत्र्याचा देशव्यापी संग्राम कसा सुरू करायचा, याच्या विचारात महात्माजी व्यग्र होते. त्यांना मीठ दिसले. मिठाचा कायदेभंग करायचा असे ठरले. ते आश्रमातून बाहेर पडले. पायी प्रवास, सुलाखती, प्रार्थना, सभा- अपार कार्य. परंतु त्यातही महात्माजी म्हणायचे: "मॉडर्न रिव्हयूला लेख पाठवीन असं म्हटलं

आहे. केव्हा वेळ काढू?" रोज त्यांना त्या दिलेल्या शब्दाचे स्मरण होई. शेवटी एके दिवशी लहानसा लेख राष्ट्रपुरुषाने पाठविला.

त्या लेखाची गंमत झाली. तो लहानसा लेख त्या मासिकाच्या कचेरीत कोठे पडला कोणास माहीत! रामानंदांचे पुन्हा पत्र आले. महात्माजींनी उत्तर लिहिले : "लेख तर पाठविला." मग शोधासाठी धावपळ सुरू झाली. तो केराच्या टोपलीत सापडला. ते अमोल शब्द सापडले. रामानंदांनी महात्माजींना पत्र लिहून दिलगिरी दाखविली. अशी ही गोष्ट आहे. शब्द दिला तर पाळावा. अशक्य अपरिहार्यच झाले तर गोष्ट निराळी.

● ● ●

५१

एकदा बंगालच्या दौऱ्यावर असताना गांधीजी एका जमीनदाराचे पाहुणे होते. हा जमीनदार नेहमीच्या सवयीप्रमाणे प्रत्येक कामासाठी नोकरांचा उपयोग करीत असे. नोकरांची सर्व धावपळ या जमीनदाराची कामे करण्यासाठी.

एक दिवस बंगल्याच्या व्हरांड्यात नेहमीप्रमाणे गांधीजी प्रार्थनेसाठी उच्चासनावर बसले. समोर त्यांची प्रार्थना व प्रार्थनोत्तर प्रवचन ऐकायला खूप मंडळी बसली होती.

त्या वेळी गांधीजी पेटत असलेले दिवे मालवून प्रार्थना करीत असत. प्रार्थना सुरू होताना जमीनदार त्यांच्याजवळ येऊन बसला. प्रार्थना सुरू होण्यापूर्वी गांधीजींनी जमीनदाराला दिवे मालवण्यास खूण केली. दिव्याचे बटन जमीनदाराच्या डोक्याजवरच होते. पण त्याने सवयीप्रमाणे नोकराला बोलावले.

तोच चमत्कार झाला. दिवे एकाएकी मालवले गेले व काळोखात प्रार्थनेला सुरुवात झाली. गांधीजींनी स्वतः उठून पटकन बटन दाबले होते.

प्रार्थनेनंतरच्या प्रश्नोत्तराच्या वेळी गांधीजी संधी साधून म्हणाले : "अलीकडच्या शिकलेल्या व श्रीमंत लोकांना शरीरश्रम करणं ही फार शरमेची व नीच गोष्ट वाटते. पण ती चूक आहे. गीतेत तर सांगितलं आहे की, जो शरीरश्रम न करता अन्न सेवन करतो तो चोर आहे."

जमीनदाराला आपली चूक कळली. आपल्याला मारलेला टोमणा त्याने ओळखला आणि नंतर . . .

नंतर एक गंमत झाली. गर्दीमध्ये जवळचेच एक टेबल लवंडल्यामुळे त्याच्यावरील चिनी मातीची एक कुंडी खाली गडगडून फुटून गेली होती. लगेच जमीनदाराने उच्चासनावरून खाली उडी मारून त्या फुटलेल्या कुंडीचे तुकडे गोळा करण्यास सुरुवात केली.

थोडयाच वेळात दोन नोकर तुकडे गोळा करायला

धावत आले. पण मालकच गुडघ्यावर बसून तुकडे गोळा करीत होता.

हा प्रकार बापूजींनी पाहिला नाही. परंतु त्यांच्या शब्दांनी मात्र त्यांच्या नकळत आपले काम केले होते.

बापूजींचे धावते जीवनसुद्धा शिकवणींनी भरलेले होते. त्यांच्या जीवनाचा प्रत्येक क्षण आजूबाजूच्या जगाला आपला संदेश देत होता.

• • •

५२

महात्माजी स्वातंत्र्याचे भोक्ते. लादालादीचा धर्म त्यांना आवडत नसे. ते नेहमी म्हणायचे की, मी लोकशाहीचा सर्वांत मोठा उपासक आहे. खरे प्रेम स्वातंत्र्य देणारे असते. खरे प्रेम कधी गुलाम करीत नसते. परमेश्वराचे प्रेम असे निरपेक्ष असते. तुम्ही चांगले वागाल या आशेने तो सूर्य, चंद्र, तारे, मेघ, फुले– सारे देतच असतो. महापुरुष असेच असतात.

अस्पृश्यता निवारणाचा १९३३–३४ मधील महात्माजींचा दौरा मध्य प्रांतापासून सुरू झाला. थोर देशभक्त बॅ. अभ्यंकर महात्माजींबरोबर त्यांच्याच मोटरीत मध्यप्रांतभर होते. बॅ. अभ्यंकर स्पष्टवक्ते. त्यांची भक्ती निर्भयच असे.

खरे प्रेस निर्भयच असते. जेथे भय आहे, संकोच आहे, तेथे प्रेस कोठले? बॅ. अभ्यंकर गांधीजींना मोटरीतून जाताना म्हणाले, "तुमच्याबरोबर प्रवास करणं मोठं कठीण, जिकिरीचं."

"का, काय झालं?" गांधीजींनी हसून विचारले.

"तुमच्याबरोबर मला सिगारेट ओढता येत नाही! तुमच्यादेखत कशी ओढायची? कुचंबणा होते." अभ्यंकर म्हणाले.

"तुम्ही ओढू शकता. खरंच ओढा." गांधीजी मोकळेपणाने म्हणाले.

गांधीजींनी परवानगी दिली. परंतु महात्माजींबरोबर हिंडत असेपर्यंत बॅ.अभ्यंकरांनी एकही सिगारेट ओढली नाही.

• • •

५३

महात्माजींचे हास्य म्हणजे अपूर्व वस्तू होती. जवाहरलाल आत्मचरित्रात म्हणतात : "महात्माजींचं हास्य ज्यानं पाहिलं नाही त्यानं फार मौल्यवान वस्तू गमावली असं मी म्हणेन." महात्माजींनी कोठे तरी म्हटले आहे, "माझ्या ठिकाणी हास्य नसतं, विनोद नसता तर मी कधीच चिरडला गेलो असतो." काकासाहेब कालेलकर महात्माजींच्या हास्याला मुक्त पुरुषाचे हास्य म्हणत.

१९३४ च्या अखेरीस मुंबईस राष्ट्रसभेचे अधिवेशन भरले होते. अधिवेशन समाप्त झाले. पुढारी आपापल्या गावी जाऊ लागले. त्या वेळेस राजेंद्रबाबू अध्यक्ष होते. ते आज परत जायचे होते. सकाळी आठाची वेळ. तेथील सभांगणात महात्माजी, राजेंद्रबाबू, सरदार आदी थोर थोर मंडळी उभी होती. मी दुरूनच तो प्रसंग पाहत होतो. राजेंद्रबाबूंनी महात्माजींच्या चरणांना स्पर्श केला. वातावरण गंभीर झाले. डोळ्यांतून अश्रू चमकले. वातावरणाचा भार कमी करण्याची जादू महात्माजीच जाणत. शेजारी एक स्वयंसेवक होता. महात्माजींनी त्याच्या डोक्यावरची टोपी घेऊन सरदारांच्या डोक्यावर ती चढवली ! सारे मोठ्याने हसले. महात्माजींनी मुक्त हास्य केले. गंभीर वातावरण पुन्हा आनंदमय झाले.

• • •

५४

त्या वेळेस महात्माजी आगाखान राजवाड्यात पुण्याला अटकेत होते. ४२ च्या लढ्याचे ते अमर दिवस. स्वातंत्र्याचा 'चले जाव'चा लढा सुरू झाला आणि महात्माजींचा महादेव अकस्मात देवाघरी गेला. बापूंचा उजवा हात गेला. त्यांची वेदना तेच जाणोत. जेथे दहन झाले तेथे गांधीजींनी लहानशी समाधी बांधली. झाड लावले. रोज

त्या समाधीजवळ ते जायचे व फुले वहायचे. गांधीजीं भावसिंधू होते.

एके दिवशी राष्ट्राचा पिता महादेवभाईच्या समाधीला नित्याप्रमाणे भेट देऊन परतत होता. त्या लहान अरुंद मार्गाने ते येत होते. तो पलीकडे कुंपणाआड त्यांना हरणाचे एक निष्पाप पाडस दिसले. त्या पाडसानेही बापूंकडे करुण दृष्टीने पाहिले. बापू बंधनात होते. बापू बघत राहिले. भरल्या अंत:करणाने ते गेले. संतांना सर्वांविषयी प्रेम. "वृक्षवल्ली आम्हा सोयरी वनचरे" असे तुकाराम म्हणत. भारतीय संस्कृती म्हटली म्हणले आश्रम, हरणे डोळ्यांसमोर येतात. आणि त्या पाडसाला पाहून बापूंना का महादेवाचा आत्मा आठवला ?

दुसऱ्या दिवशी तुरुंगाचे अधिकारी आले. बापू म्हणाले, "ते तिकडे हरीण असतें. ते स्थानबद्ध, मीही स्थानबद्ध. आम्हा दोघांना भेटण्याची परवानगी असू दे."

संशयी अधिकाऱ्यांनी ते हरीणच तेथून हालविलें ! बापूंना ते हरीण पुन्हा दिसले नाही.

9248 २४५१७
बा.व
BVBK-0401258